

Válasz Mihnea Gheorghiuinak (Fegyelmezetten)

1977/78 fordulóján Illyés Gyula « Válasz Herdernek és Adynak » címmel kétrészes cikksorozatot jelentetett meg a budapesti *Magyar Nemzet*ben. Írása befejező részében nyomatékkal — ámbr Románia és Erdély nevének említése nélkül — fölvezolta a határokon túl élő legnépesebb magyar kisebbség nyelvi és kulturális nyomorúságát.

Illyés írása — néhány hónapos gondolkodási idő után — felhördülést váltott ki román hivatalos körökben: a körülmények elemzését megtalálják e kötet két másik szövegében, Schöpflin Györgynél és Bíró Péternél.* A román írószövetség lapja hosszú, perlekedő cikknek adott helyet, amely a kérdés érdembeli tárgyalásánál is fontosabbnak tartotta, hogy Illyés személyi hitelébe gázoljon bele. Illyés válaszolt: nyugodtan, fegyelmezetten. Írását ismét a *Magyar Nemzet*nek nyújtotta be, amely azonban — felsőbb párthatóságok döntése folytán — azt nem közölte.

Illyés válasza, amely egyszersmind személyes védekezés is, másutt sem jelenhetett meg. Magyarország legfőbb kultúrhatósága úgy határozott, hogy Illyést Pach Zsigmond Pál, a jeles akadémikus

* Lásd jelen kötetünk 62. és 91. oldalát.

fogja megvédeni az *Élet és Irodalomban*. Pach cikke az említett hetilap 1978. július 8-i számában jelent meg.

Valami szerencsés véletlen folytán Illyés szövege kikerült a cenzúra fiókjából, sőt a magyar-francia határon is átjutott. A *Magyar Füzetek*, mint a szabad magyar gondolkodás archívuma, örömmel tárja olvasói elé az eddig kiadatlan szöveget.**

Tartozás-félét érzek a Magyar Nemzetnek azok iránt az olvasói iránt, akik az év fordulóján itt megjelent írásomnak figyelmet szenteltek. Ehhez volna hozzátenivalóm. Írásom visszhangot vert túl határainkon is, keltve itt-ott sajnálatos félre-, azaz belemagyarázást is. Főképp cikkem második fele.

Akik még azzal is megtiszteltek, hogy az újságpéldányt megtartották, kérem, vegyék elő, terítsék maguk elé; megegyeszerúsítik föladatomat.

Fejtegetésem alapja népünk történelmi teherbírása volt. Hadd világítsam meg ezt tüzetesebben.

Magyarország lakossága a 16. század elején még annyi, mint Angliáé. Az oszmán betörés nyugat felé nem egy nemzetet gázolt le, átrohant rajtuk. Ezek mindegyike méltán tekinti magát Európa védőpajzsának. Az ország százötven évig lett olyasféle hadszintér, mint az első világháborúban Verdun vidéke. A síkságnak — a nagy Magyar Alföldnek — lakosságát szinte maradéktalanul elsöpörte a százötven éves állandóan mozgó háború. A nemzet elenállása a határmenti hegyekbe húzódott, a Felvidékre és különösen Erdélybe; az utóbbiban élt tovább a magyar civilizáció; egy európai rangú író szerint itt vert a meggyötört magyarság szíve. A néppusztulás oly fokú volt, hogy a 18. század végén a nagy német filozófus, Herder, nem egészen alaptalanul írta le baljós

** A cikk címét a szerkesztőség adta. A kézirat eredeti címe az volt, ami fentebb zárójelben szerepel: « Fegyelmet ».

mondatát: úgy lehet, a magyar anyanyelvű nép évei meg vannak számlálva. Ez nem következett be. A magyar nemzet bámulatosan gyorsan talpra állt, az Európában testvértelen — mert csak a finnekkel rokon nyelv — rendkívülien megújódott.

Ez volt az alap, amelyre fejtegetésem épült. A további mondandó az volt, miképp őrizte meg életerejét és hitét ez a nép a 20. század folyamán. Ez ugyanis csaknem olyan mostoha volt hozzá, akár a 16. és 17. század. Az első világháború, illetve az 1919-es magyar Tanácsköztársaság leverése után — hogy csak a summáját idézzük az emlékezetbe — a magyar anyanyelvűek egy harmada, számszerint mintegy három millió lélek, azaz minden harmadik magyar más anyanyelvű államok keretébe került.

Ez a korszak egyben a nemzeti vetélkedések páratlanul heveny ideje. A túlzott nemzeti büszkeség és a nemzeti kisebbségek mind erősebb érzékenysége balljós ellentétbe került világszerte.

Fejtegetéseim záróköve, hogy súlyos körülményei közt is a magyar nép anyagilag és szellemileg megingathatatlan biztonsággal halad történelmi útján. A jólét emelkedése nem propaganda, a demokrácia nem szólam. Szellemi életünk higgadtan és valóság-ismerően vizsgálja a történelemből még ittmaradt — s egy-egy nemzedék által meg sem oldható — nehézségeket.

Nyelvünket és népünket tehát mégsem fenyegeti a Herder-i jóslat. Ezt azonban meg kell értetnünk azokkal is, akik mintha nem figyelnék meg az idők szavát. Herder, mint tudjuk, nyomósan visszavonta téves tűnődését. De mintha volnának még idült vélemény-csökvények, melyek nem azt vallják, hogy nemcsak a puszta élethez, hanem a virágzáshoz is joga van minden nyelvnek, mindenütt. Ennek megértése nem könnyű föladat. Előmunkálata minden országban, de főleg a történelem folyamán fájdalmas ellentétekbe sodort országokban a szellemi, kiváltképp az irodalmi életre várt. Hiszen szerfölött összekuszált, sokszor csaknem érinthetetlenül finom szálak

kibogozásáról volt szó. A politika az erőviszonyok tudománya. De nagy segítséget kap, ha nem az erőhöz kell folyamodnia.

Cikkemben véletlenül sem akartam a napi politika területét érinteni. Minden nemzeti, faji, felekezeti elfogultság távol áll s állt mindig tőlem. Saját népem számára soha nem igényeltem több jogot, mint amennyit másoknak juttatni kívántam, küzdelemmel is. Harcos internacionalistának vallom magam.

Ez tűnik — tűnt ki mindig — fejtegetéseimből akkor is, amikor ez a nemzetközi tárgyilagosság arra bírta, hogy — mint irodalmunk egyik tapasztalt tagja — saját népem, s a világban óriási számmal szétszakadt magyar anyanyelvűek helyzetét vizsgáljam.

Érvelésem — s reményem — régóta az volt, hogy a világszerte élesedő nemzetiségi, « kisebbségi » kérdés megoldását épp e kérdés világszerte mind nagyobb arányú elterjedése hozza meg. Hiszen hovatovább másról sem adnak hírt az újságok. Töredék népek követelnek maguknak egyetemet, általuk is érthető falunevet, tartományi önkormányzatot.

Nem kellett tehát, ahogy a szólás mondja, a szomszédba mennem, hogy ne a lehető legáltalánosabban gondolva írjam le azt, hogy akad, ahol « százezer sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvű egyeteme, illetve, ha volt, azt eltörölték », meg hogy « rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája », és hogy « a nemzeti kisebbségi ifjú a saját anyanyelvén ipart sem tanulhat ». Majd hogy « hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség, eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése ».

Fájdalmas — általánosan tudott — igazság, hogy nincs világrész, ahol ilyen helyzet ne akadna. Általánosan tudott igazság az is, hogy Európában — a Baltikum-Adriatikum vonaltól nyugatra — húszmillió ember él kisebbségi sorban s ezek 16-18 százaléka — fájdalmas igazság, de így van — magyar anyanyelvű.

Francia híradásból — tehát a világsajtó nyomán értesültem először, hogy tanulmányomra a román Írószövetség lapja választ közölt s annak szerzője a lap vezető tanácsának elnöke, Mihnea Gheorghiu, a hírneves író és tudós, aki egyben akadémiai elnök is — Président de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques a francia szöveg szerint.

Kedvező jelnek véltem, hogy elmefuttatásaimba ilyen nagy tekintélyű kartárs kapcsolódik bele. Szerencsés lehetőségnek éreztem, hogy mi, a szellemi élet emberei, lám, tisztító és csitító hangot lelünk egy nem mindig lármamentes vitateremben. Mert — ismétlem — mi a mesterséghez hű író gondja és felelőssége? Lombfűrész-munkát végezni olyan kérdésben, ahol a világ oly sokszor bizony szekercék lendülését nézi és szenvedti.

A Luceafărul megtisztelően sokágú cikkét lankadó reménnyel olvastam. Érvek összeegyeztetése helyett az író mintha szenvedélyek összeütközését óhajtaná, föl nem tárt s mint igazolni fogom, helyt nem álló hiedelmek alapján.

Ezek láncolata hosszú és rendszertelen, elég talán egyikét láncszemet kiemelnem és kommentálnom nem hosszabb terjedelemben, mint tekintélyes állású vitatársam.

Azt kell például megtudnom, hogy noha mélyen átérzve, elismerésre méltóan fordítottam magyarra a román népballadák remekét, a Báránykát, olyan magyar író vagyok, aki végre « kiengedte odújából lidércnyomásos román-ellenességét ».

A *Báránykát* — a Miorițát — valóban az egyszerű román nép univerzumának mély átérzésével véltem átadni a magyar népnek, már csak azért is, mert hasonlóan a ballada gyönyörű pásztor hőséhez, az én nagyapám is juhnyáját terelgetett valaha. Ilyen buzgalommal próbáltam irodalmunk közkincsévé tenni a román ballada-költészet másik nagy remekét, a *Korbeá-t*. Műfordításaim szerény kötetében ez nem kevesebb, mint huszonnégy oldalt kapott. Ugyanott található — ebben az odúban — George Cosbuc híres költeménye, *A hegyekben*. Itt említhetem vajon, amiket Tristan Tzarától fordítottam? Nos, csak még

egy cáfolatot, mert ebben csaknem szenvedélyig menő érzelem van s tán lehet egy fénypont magában a román irodalomtörténetben is.

Tudor Arghezi költeménye, a *Testamentum*, a modern román irodalom gyöngye. Nem szívesen olvasok föl verset, de amikor Tudor Arghezivel együtt ülhettem egy Balaton-melletti házban, az öreg — már erősen rosszul-látó — költő megkért, hogy ha már nem olvashatja, hallhassa legalább, miként tettem át magyarra. Azt mondták neki, megközelíti az eredetit. Fölolvastam. Nehézkesen, botladozva állt föl a mély karosszékből. Ujjaival megtapogatta arcom, majd jobbról-balról megcsókolt. Arasznyi távolságból jártattam szemem az agg költőnek szürke, már a halál árnyékában játszó vonásain s mert nekem is könnyel kellett küzdenem, megcsókoltam én is jobbról-balról őt.

Ezután töltöttem heteket azzal, hogy a század szerelmi lírájának remekét, Arghezi *Titkos zsoltár*-át is méltóan szólaltassam meg magyarul. Aki eredetiben behatóan ismeri e verset, elképzeli, milyen buzgalom kellett, hogy a mesteri rímelésű hatvan egynéhány sor gondolat és vízió zuhataga magyarul is úgy kápráztasson, mint zseniális szerzője nyelvén.

S tán említést kap még az írásos dokumentum arról is, midőn hangot adtam, hangot élőszóval is és Tamási Áron társaságában még a magyar államhatalmú Erdélyben románok pártján, épp jogos nyelvhasználatuk dolgában.

Olvasói előtt a Luceafărul, a román Írószövetség lapjának cikkírója ezek után meglepő fordulattal mint Horthy kései bajnokát ábrázol, « tele nosztalgiával a letűnt dualizmus és a flotta nélküli admirális emléke iránt ». Erre tán csak annyit, hogy kilenc-tíz alkalommal álltam a Horthy kor bírósága előtt szabad véleményközlés miatt és hogy e korszak alatt az egyetlen író voltam, aki a Szovjetunióban tett utamról olyan könyvet tettem közzé, amely ma is látható a kirakatokban.

Remélem nem fölény cseng ki szavaimból. Megrendülésemmel kellett bírkóznom. Helyzetemből következett.

Hozzám itt nem érvelés illik — mert mi haszna is lehetne szavaimnak ott, ahová irányoznám őket? Vajmi kevés. Oda én csak kímélet-kérést intézhetek, józan észszel, az igazság számára is és azok számára is, akik mellé hatékonyan vélt igazsággal odaállnék. Minden tekintetben birtokon kívül vagyok s ők is.

Végezhessek hát én is egy fordulatot. Szeretném a hátralévőkben szavamat egyenest a cikk szerzőjéhez intézni.

Hazája szellemi életének, ön, tisztelt elnök úr, egyik dísze, méltán magasra emelt irányítója. Szavainak és lapjának súlya van határokon belül és határokon túl.

Irodalmi szintű esszét próbáltam írni, erőm szerintit, helyzetemhez szabottat. Az ön által megbírált írásomat ön is maga elé teríti, sehol nem látja leírva benne országa nevét. Mint mondtam, a nemzeti kisebbségek sorsa világszerte bő anyagot szolgáltat példákra. Céлом az volt, hogy messze kerülve a politika területét eszmei síkra tereljem a nemzeti kisebbségek annyi felől fölhangzó panaszainak kérdését, e kérdés megközelítésének módját.

Nem csináltam tudatosan s csak most jövök rá, hogy mondhatnám mintha akaratlanul is egyfajta sakk-játszmát rejtettek volna, kialakítottak elvszerűen egy pontot. Aki oda lép, sakkvonalba kerül. Még pedig úgy, hogyha mozdul, csak jobban fölfedi helyzetét a matt-ra.

Válaszában, ha figyelmeztethetem rá, szemét mintha az indulat köde homályosította volna el a kérdéshez és helyzethez szükséges éleslátás helyett. Nyilván az ragadtatta arra, hogy a román nép ellenségének és elfogult magyarnak nevezzen, holott — azt hiszem, sikerült igazolnom — csupán a közös bajok ellensége vagyok, egyaránt mind a két nép jövője érdekében. Becsülöm és szeretem a román népet. A tisztázást mégse folytathatom. Következmények nélküli szószaporítás lenne.

De van még egy okom. Befejezésül még csak ehhez kérem türelmét.

Személyemben is megsértett.

« Kicifrázott hazugságok » szerzőjének nevez, sőt rágalmazónak és gyalázkodónak is, aljas érdekek sáfárjának. Akit piszkos ügyek szolgálatába a « halhatatlanság dicsfényének kergetése » juttatott.

Engedje meg, hogy ezekre is messzebbmutatóan válasszoljak.

Nincs művész, akit nem kísértene meg a halhatatlanság. Batorság lenne titkolnom, ezt bizony én is kergetem. Ám nem a román — vagy bármely nép — lebecsülésével törekszem elérni. Sokért nem adnám, ha ércnél maradandóbb értékeket hagyhatnék ha csak saját népem elkövetkező ezerévére. Az eddig eltelt ezer év egyik magyar műemlékét, a mostanában sokat emlegetett Szent Koronát is, nem tudni miért, velem kapcsolatban is, elnök úr gúnyra veti közbe. Ezt a királyainkról ránk maradt ereklyénket, noha szentekben nincs módom hinni, és köztársaságpárti vagyok, meghatottan szemléltem, mikor azt Képviselőházunk elnöke az Egyesült Államok külügyminiszterétől átvette egy hosszas kézfogással.

Becsületemen azonban nem hagyhatok foltot. Ezt sem csak magamért. Első ízben esik meg velem, hogy előhozakodom, milyen megbecsülés ért már pályám során. Ezek köteleznek is. Mialatt ön a személyem lebecsülését fogalmazta, épp akkor lehetett részem abban, hogy a Francia Költők Társasága évi nagydíját kezembe tette. Ön nyilván ismeri a franciáknak azt a közbecsülésben álló művészek számára alakított rendjét, melynek *Ordre des Arts et des Lettres* a neve; az a megtiszteltetés is ért, hogy néhány éve ennek *commandeur*-je, parancsnoka vagyok. Röstellnék e körökben megjelenni, mint olyan ember, aki nem emelte föl szavát, amikor a világ színe előtt olyan szavakkal illettek, mint aminőket az imént az ön tolla nyomán idéztem.

Tisztázzuk tehát, ki tért el a valóságtól. Merő példázásul többször is fölmerült az egyetemek sorsa. A csaknem kétmillió romániai magyar kisebbség egyetemének immár húsz év előtti megszüntetésének ügye. A helyébe teremtett már kétnyelvű egyetem vegyészeti karán 1958-ban a 45 román hallgató mellett még 36 volt a magyar;

1976-ban pedig 63 román és 14 magyar; ez a mérlegjáték a többi karon is, a provincia minden tanintézetében. Ez a statisztika állítása is.

Valótlanság? — rá tudja mondani ezekre az adatokra? S hogy a magyar felsőoktatás elsorvasztását jelenti, vagyis, hogy a magyar milliók értelmisége veszélyesen gyérül.

De nem sorolom föl mindazt, aminek állítása és cáfolása kapcsán a megsértett fél méltán kívánhat megnyugtató választ: ki tér el az igazságtól? Ilyen kérdések seregestől nyüzsögnek, igen a világsajtóban is. Én volnék a legboldogabb, ha nem lehetne semmi ok rá.

Mi ketten itt csak a szócséplést folytathatnánk. Helyzetünk ebben is, mint az Aesopus versben a két négy lábú a patak partján. Fölül, birtokon belül itt is ön áll, sajátosan erős, és erősen sajátos hangjával.

De a vita mégsem csupán ránk tartozik. A világ szellemi élete kíván tiszta képet, szenvedély és elfogulatlanság nélküli ábrázolásban.

De lám ezt kívánja ön is. « A románok és magyarok között nem léteznek "problémák", létezik viszont egy tartós barátság » — írja. Ezek a protokoll szavai. Vállaljunk egy kis augur-ságot, szálljunk le a felhőkakukvárból a valóság talajára.

« A más népekkel való barátság és együttműködés elősegítése érdekében valósítsunk meg egy jobb és őszintébb kölcsönös tájékoztatást, egymás tiszteletben tartása szellemében. Ez az ami, nekem úgy tetszik, minden ország íróinak tiszteletbeli kötelessége. » Ezt is ön mondja.

Ezt is örvendve hallom, számból vette ki a szavakat. Így kell nekünk a szellem felelőseinek beszélnünk.

Üljünk tehát egy asztalhoz, ön, mint Írószövetségük felelőse, az Akadémia szakosztályelnöke, én mint egyszerű író és kérjünk igazságos döntést azoknak a kijelentéseknek ügyében is, amelyeket ön mint sérelmeket magára vett. S az én becsületem dolgában; a szellemi világ színe előtt érte sérelem, ez is tehát ott kíván ítéletet. Eleve alávetem magam.

A döntést persze képtelenség mi magunknak igényelnünk. Grammatici certant, — dehát alkothatnak és elfogadhatnak ők maguk fölé pártatlan bíróságot. Fölvetem a

gondolatot is: kérjük meg a zsüri szerepére az európai haladó szellemi élet valamely szervezetét, annak erre vállalkozó íróit és tudósait. Ehhez össze sem kell gyűlnünk, az előterjesztett állítások és vélemények írásban is megtörténhetnek. Az eljárás tehát szerfölött könnyű és költségmentes. Nyilván mindketten egyformán ismerjük és tiszteljük a Société Européenne de Culture-t, az Emberi Műveltség Európai Társaságát, melynek székhelye Velence. De ha ez Önnek nem alkalmas, bármely ön által ajánlott fórum — estleg a Pen-Club — részéről eleve megfelel. Ha ez sem történhetne meg, kínáljuk fel az UNESCO Kulturális Kiadványai közé, vagy adjuk ki mi magunk ezt a mi eszmecserénket egy közös füzetben: az én érintett cikkemet, az ön hozzászólását ahhoz és ezt az én mostani reflexiómat, lehetőleg egy-két világnyelven, de románul és magyarul mindenképpen.

Látok tehát utat — fegyelmezetten és békeszeretően — a közeledésre, bár — legyen szabad még csak ezt közölnöm — úgy érzem magam, mint akit — miután eszébe juttatták hajlott korát — arcközelből szitoközön ért. Erre várom a világ véleményével együtt az önét is. Lekötelezne, ha közhasználatú hangon tenné.